

**МУЗЕЙНИЦТВО
В УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ ТА
ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО
РОЗВИТКУ**

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЙНИЦТВА КРИМУ У 20-ТІ – 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «МАЯК КОММУНЫ»

Розглянуті окремі факти з історії вивчення пам'яток історії Криму у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття на основі матеріалів газети «Маяк Коммуны». Здійснено спробу наблизитись до осмислення історично-го змісту епохи шляхом виявлення наукових зв'язків краєзнавців. Репрезентовано роль Херсонеського державного історико-археологічного музею та Музею Печерних міст у цьому процесі.

Ключові слова: газета «Маяк Коммуны», Херсонеський державний історико-археологічний музей, Музей Печерних міст, КримОХРІС.

Тенденції 20-х років ХХ століття у сфері музейництва та вивчення пам'яток історії мають свої специфічні риси, які суттєво відрізняють його від наступного десятиліття історії країни Рад [1]. Саме у цей час пам'яток охороною справою у Кримській АСРР займалося Російське товариство з вивчення Криму, Севастопольський музей краєзнавства, Херсонеський музей та низка інших наукових та музейних установ півострова. Діяльність Російського товариства з вивчення Криму [2] та Севастопольського музею краєзнавства [3] на сучасному етапі розвитку історичної науки вже досить повно відображена у історіографії. В свою чергу заходи Херсонеського державного історико-археологічного музею з охорони та вивчення археологічних та історичних пам'яток поки що не досліджено належним чином.

Наприкінці 1920 р. на теренах Кримської АСРР розпочав свою діяльність Кримський відділ зі справ музеїв та охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи та народного побуту (КримОХРІС), з яким був пов'язаний якісно новий етап пам'яток охоронної діяльності на півострові. Саме у цей час охорона пам'яток була визнана державою – як наукова необхідність, а діяльність КримОХРІСу сприяла порятунку чисельних предметів старовини, мистецтва та побуту від розкрадання як зі сторони бандитських формувань, так й з боку конфіскаційних комісій кримської влади. Ця установа вперше здійснила облік пам'яток Криму. Однак діяльність КримОХРІСу була обмеженою в руслі загального підйому краєзнавчої справи СРСР у першій половині 20-х років ХХ століття [4, с. 56].

У 20-ті роки ХХ століття до складу Севастопольського відділення КримОХРІСу вхо-

дило 2 наукових співробітника. Станом на 17 листопада 1926 р. у віданні відділення знаходилося 64 історичних пам'ятки. До їх числа входили: бастіони, редути, люнети та ін. Зважаючи на той факт, що вони великого історичного значення не мали, то вся увага у цей час була прикута до: Панорами оборони Севастополя, Історичного бульвару, Воєнно-Історичного музею, Братського цвинтаря та Малахового кургану. На Історичному бульварі були відновлені алеї, оранжерея, паркан, проведено висадження дерев та розміщені міліцейські пости: два – узимку, чотири – влітку. Разом із тим, споруджено паркан на Малаховім кургані та розбито парк, для облаштування котрого замовили нові лавки. На все це із держбюджету було асигновано дев'ять тисяч рублів. Усі роботи Севастопольського відділення КримОХРІСу 1926 р. обійшлись держбюджету у 24 тисячі рублів [5, с. 3].

1924 р. ОХРІСу було запропоновано провести реорганізацію музеїв міста згідно з «пролетарською ідеологією». Колекції Меморіального музею Л. М. Толстого були визнані малоцінними, тому їх вирішили передати до складу іншого музею. Також надійшла пропозиція відкрити філіал Херсонеського музею у місті, однак Виконком Севастополя визнав це недоцільним [6, с. 4].

Перші п'ять років після Громадянської війни Херсонеський музей не був офіційно відкритим для екскурсантів. Археолог Лаврентій Олексійович Моїсєєв (1882–1946) з невеликою групою співробітників проводив геодезичне та геологічне вивчення околиць городища та обмежені розкопки на його території. У цей час поруч з музеєм функціонував чоловічий монастир, Будинок інвалідів, міська богадільня та сьомий стрілецький полк.

1925 року Херсонеський монастир за рішенням Кримського Центрального Виконавчого комітету був остаточно закритий. У його будівлях в серпні цього ж року офіційно відкрили Херсонеський державний історико-археологічний музей, який очолив Костянтин Едуардович Гриневич (1891–1971). У подальші роки співробітники музею разом з ентузіастами Севастопольського музею краєзнавства (1923–1939) вели активну науково-дослідну діяльність на території Гераклеїського півострова.

У 30-ті роки ХХ століття на сторінках газети почали масово з'являтися статті стосовно археологічного вивчення Херсонеса Таврійського та Гераклеїського півострова в цілому. За висловлювання наукового співробітника Херсонеського музею Василя Петровича Лісіна, обов'язок кожного громадянина полягав в «охороні старожитностей Севастополя та його околиць». Він акцентував увагу на тому факті, що на Гераклеїському півострові дуже активно проходить процес руйнації історичних пам'яток. Так, 1936 р. в Юхариній балці було зруйновано декілька давніх будівель, водогін та розкрадено бронзові монети Х століття нашої ери. До встановлення радянської влади у Криму в 1920 р., за висловлюванням В. П. Лісіна, старожитності Херсонесу розкрадались та продавались за кордон, зараз же «партія та уряд приділяють більше уваги Херсонесу. Російська Помпея – Херсонес та Гераклеїський півострів активно вивчаються» [7, с. 4]. Ще у 1925 р. директор музею К. Е. Гриневич звертався у місцевий виконком з проханням прийняти спеціальну постанову, якою би під загрозою покарання заборонялося би руйнувати на будівничі матеріали башти, стіни та інші будівлі городища які знаходились в районі Херсонесу, Георгіївського монастиря, Балаклави та Сапун-гори [8, с. 123]. Залучаючи населення до пам'яткоохоронної справи, наприкінці вересня 1924 р. у Севастополі було організовано читання лекцій з проблем краєзнавства. Професор К. Е. Гриневич підготував декілька лекцій з історії Херсонеса, які супроводжувалися екскурсіями площею розкопок [9, с. 4].

На сторінках газети відображені й окремі факти стосовно проведення у Херсонесі Конференції археологів СРСР у 1927 р. [10, с. 4]. Зі сторони музею у ній брали участь: Григорій Дмитрович Белов, Костянтин Едуардович Гриневич, Любов Миколаївна Белова-Кудь, Марія Єфимовна Фармаковська та Миколай Зинов'євич Федоров. К. Е. Гриневич та М. З. Федоров увійшли від Херсонеського музею до складу Президії урочис-

того засідання конференції. 10 вересня 1927 р. директор музею К. Е. Гриневич виступив з доповіддю на тему – «Сто років херсонеських розкопок», яку було окремо надруковано під цією ж назвою [40]. Вже 12 вересня він презентував проект «Про плани подальших науково-дослідних робіт Державного Херсонеського музею». У результаті – делегати конференції затвердили у резолюції план науково-дослідної діяльності музею та надіслали прохання до Головнауки НКП РРФСР про асигнування коштів на охорону пам'яток Херсонесу та збільшення штату музею шляхом введення посади архітектора-археолога, одного наукового співробітника та двох сторожів [11].

Навесні 1929 р., задля популяризації Херсонесу, музей звернувся до всіх клубів та культсекторів робітничих, Червоної Армії та флоту з пропозицією провести курс безкоштовних лекцій та бесід о Херсонесі з екскурсійним супроводом [12, с. 3]. Влітку 1929 р. на Гераклеїському півострові були поновлені розкопки на південній ділянці оборонного муру, розпочаті тут ще у 1928 р. Згодом була висунута ідея, що частину стародавнього міста поглинуло море, тому конче необхідно було провести ці дослідження [13, с. 4].

Протягом 1928–1929 рр. Гераклеїська експедиція Херсонеського музею провела розкопки поблизу хутора Бермана [14, с. 3]. У 1929 р. К. Е. Гриневич захопився пошуками «Страбонового Херсонесу». 20 червня 1931 р. з Москви до Севастополя прибула експедиція, яку спорядила Державна Академія мистецтвознавства та геолого-дослідницький комітет під керівництвом К. Е. Гриневича для вивчення знайденого у минулому році їм же біля Херсонеського маяка затопленої частини стародавнього міста [15]. Ці роботи велись за допомогою Експедиції підводних робіт особливого призначення (ЕПРОН), а «Востоккино» на чолі з Йосипом Хейфицем фіксувало цю подію на відеоплівку [16, с. 4]. Вже у листопаді 1931 р. Всеукраїнське фото-кіноуправління (ВУФКУ) закінчило монтаж фільму про підводне місто, після чого він був відправлений до Москви, Сімферополя та Севастополя. 25 листопада у Москві в Академії мистецтвознавства відбулося публічне підсумкове засідання, де була зачитана звітна доповідь К. Е. Гриневича та перегляд кінофільму. Як було зазначено на сторінках газети, робота експедиції та її відкриття «викликали інтерес нашого уряду та наукового світу всіх країн» [17, с. 4]. Але за висловлюванням наукового співробітника музею

В. П. Лісіна, «Херсонес ніколи не був під водою та нема ніякого підводного міста. У морі можливо знайти лише архітектурні фрагменти, уламки старовинного посуду та інші окремі пам'ятки» [18, с. 38]. Насправді серйозних результатів ці пошуки не дали. У 1932 р. К. Е. Гриневича було заарештовано по звинуваченню у «видачі закордонним розвідкам підходів до севастопольських бухт» [4, с. 202].

У вересні 1931 р. Херсонеський музей розпочав археологічні розкопки у північній частині городища. Завдання робіт полягало у рятуванні пам'яток матеріальної культури римської та візантійської епохи, які руйнувались припливом моря. Розкопки охопили територію у 400 квадратних метра: 40 метрів уздовж берега та 10 метрів у ширину та дали значні результати. Вони велись під керівництвом заступника директора музею – Г. Д. Белова [19, с. 4].

11 липня 1936 р. були розпочаті нові розкопки на північному березі Херсонесу. Почались вони зі з'єднання кварталів, відкритих ще наприкінці 20-х років ХХ століття, з кварталами, відкритими у 1931–1935 роках. Таким чином, під дослідження підпадало все північне узбережжя городища, тим самим музей вирішував завдання, яке поставив собі ще п'ять років тому – дослідити берегову частину, яка руйнувалася під впливом морського прибою [20, с. 3]. Ця проблема спричиняла незручності музею протягом багатьох років. У 1938 р. він отримав 500 тисяч рублів на зміцнення берегів території розкопок. Будівничі роботи були поручені ЕПРОНу [21, с. 4]. Цього ж року біля Стрелецької бухти був знайдений римських склеп, дослідження якого зайнялись співробітники Херсонеського музею [22, с. 4].

На початку 30-х років ХХ століття музейна справа вливається в загальне річище соціалістичного будівництва. Саме в цей час в Херсонесі доводиться до життя соціалістична методологія побудови музею, основи котрої опрацьовувались ще наприкінці 20-х років ХХ століття [23].

Не оминуло стороною Херсонеський музей таке розповсюджене у тогочасному суспільстві явище, як критика стосовно «хибного» відображення політичного змісту певної історичної події або підозр у шпигунстві на користь капіталістичних держав. Для того, щоб більш рельєфно відчутти зміст тієї епохи, нижче ми приведемо зміст одного з донесень на наукового співробітника музею Олександра Кузьмича Тахтає (1890–1963) [41], стосовно його «помилки» під час проведення

екскурсій, яке згодом було опубліковано на сторінках газети «Маяк Коммуны»: «Нещодавно ми, група слухачів гуртка з вивчення історії СРСР при міськкомі ВКП(б), відвідали Херсонеський музей, його феодальний відділ. Мета екскурсії полягала у тому, щоб за допомогою наочного матеріалу, за експозицією музею, зрозуміти історію розвитку феодалізму у Херсонесі, шляхи проникнення феодальної культури у Київську державу, роль православ'я, як позитивного фактору для того часу у справі розвитку та зміцнення феодального устрою у Київській Русі.

Екскурсовод [О. К.] Тахтай, знав про мету екскурсії, здавалось би, як науковий співробітник музею, повинен був допомогти екскурсантам виконати своє завдання.

Однак у нас з перших кроків вийшло зворотне. Показуючи експонати відділу, Тахтай звів усі пояснення до опису окремих предметів, вихолостив політичний зміст історії, замовчуючи цілий ряд принципових питань: жодного слова не було промовлено про класову боротьбу всередині Херсонесу, про боротьбу Херсонеса з Візантією за свою незалежність. Не була показана різниця між рабовласницьким та феодальним устроєм Херсонеса та інше. Більш того, по окремим питанням Тахтай надавав невірні політичні установки, які не мали нічого спільного з марксистсько-ленінсько-сталінським розумінням історії.

Особливо обурливо, що навіть на пряме питання слухачів про зв'язки сучасних фашистсько-расових теорій з матеріалами розкопок у Херсонесі, що нам конче необхідно знати, екскурсовод відповів, що «це пройшло повз музей, що він цього не знає». Поміж цим, усім відомо, що колишнє вороже керівництво Херсонесу старанно допомагало фашистській Німеччині у розповсюдженні теорії готського походження знайдених при розкопках деформованих черепів. Жодного слова про це ми не домоглися від екскурсовода.

У тих політичних питаннях, яких трохи торкався Тахтай, він спотворював історію, а своїм висловлюванням надавав іноді й прямий антирадянський зміст. Так, наприклад, пояснюючи походи перших руських князів: Ігоря, Святослава, Володимира, він намагався показати їх з невдалої сторони, а взяття Херсонеса Володимиром – як випадковість, як результат виключно зради у Херсонесі, а не як результат сили руської зброї, за допомогою якої не раз вдалося здобути перемогу й над гордою Візантією.

Організацію монастиря та собору Тахтай пояснював примхою випивохи багатія-офіцера, козака,

який заснував монастир через нудьгу. Взагалі низки питань, пов'язаних із класовою сутністю релігії та причинами хрещення Русі, лектор унікав. Він старанно звертав нашу увагу на «інкерманський мармур», «огризки» базиліки та інше, звівши все до архітектурного оформлення. Говорячи про занепад Херсонесу, перенесенні центру з Херсонеса до Бахчисараю, ані слова не було сказано про Кримське ханство та історію кримських татар.

Проводячи екскурсію розкопками, Тахтай, не приховував іронії, давав нам таке пояснення – «Ось тут будівля Херсонеської міськради», «ось чарівна, художня лазня стародавнього Херсонесу, яку не завадило би мати й зараз, тому що співробітники музею не мають лазні». Нічого не почули ми від нього про успіхи радянських археологів, про значущість радянських розкопок і т.д.

Усі ці факти надають нам можливість прямо сказати, що справа ліквідації наслідків ворожої роботи у Херсонесі до кінця не доведена. Тисячі екскурсантів, відпочивальників та туристів ввіряються в руки відверто сумнівних лекторів, які намагаються вихолостити політичну складову розкопок та матеріалів, зібраних у музеї, використати їх спрямованим, засобом який перечить задачам об'єктивної історії.

Ми вимагаємо повторити екскурсію та організувати зустріч слухачів гуртка з науковими співробітниками музею.

Будемо сподіватися, що колектив Херсонеського музею за допомоги вищестоящих організацій ще раз перевірить свою роботу та направить її дійсно на службу нашої передової радянської науки» [24, с. 4].

Херсонеський музей не відставав від наукового та культурного життя Радянського Союзу. У вересні 1938 р. наукові співробітники музею за пропозицією музейного відділу Наркомосу РРФСР склали план участі музею у Всесвітній виставці у Нью-Йорку. Було запропоновано відправити макети базиліки VI століття та лазні XV століття нашої ери за результатами розкопок 1937 р. Також у експозиції мала бути розміщена мозаїка I століття нашої ери, плани та креслення розкопок, які відображали би досягнення радянської археології [25, с. 4].

У 20-ті – 30-ті роки ХХ століття з'явилась велика кількість праць, путівників та нарисів присвячених Херсонесу Таврійському – історії та етапам його вивчення [26]. Рецензії на ці праці періодично публікувались й на сторінках місцевої преси [27, с. 4]. Розвитку цього видавничого сплеску сприяв також директор музею Віктор Федорович Смолін (1890–1932), який у 1930 р.

заснував книжкову серію «Науково-популярна бібліотека Херсонеса Таврійського», та й самі співробітники музею публікували свої праці та звіти на сторінках різноманітних видань [28]. Особливо серед них вирізняється постать археолога Григорія Дмитровича Белова, який протягом 1925–1938 рр. був науковим співробітником музею та провів безліч археологічних розкопок у Херсонесі, мета, хід та результати яких відображені у його численних опублікованих звітах [29]. Протягом цього часу було видано три випуски «Херсонесского сборника». У першій збірці була розміщена стаття К. Е. Гриневича «Стіни Херсонеса Таврійського», у котрій представлені матеріали археологічних робіт за 1899 р. з вивчення одного зі склепів у воріт Херсонесу [30]. Друга збірка містила матеріали з археології Херсонеса Таврійського: Г. Д. Белова, Л. М. Белової-Кудь, К. Е. Гриневича, Р. Х. Льопера та М. І. Репнікова [31]. У свою чергу третій випуск був повністю побудований на матеріалах Р. Х. Льопера, який у 1908–1914 рр. займався археологічним вивченням Херсонесу [32].

За допомогою газетних матеріалів стає можливим окреслити тенденції та окремі епізоди археологічної справи у Севастополі у 30-ті роки ХХ століття. Так, у серпні 1936 р. до села Уркуста Балаклавського району прибула археологічна експедиція з Ленінграда, яку організував Інститут антропології, етнографії та археології Академії наук СРСР та Державна Академія історії матеріальної культури під керівництвом Сергія Миколайовича Бібікова (1908–1988). Були також поновлені розкопки печери Шан-Коба, розпочаті ще 1928 р. До складу експедиції увійшли: старші наукові співробітники Э. В. Жаров та С. А. Трусова, науковий співробітник Г. М. Корсаков. У роботах прийняли участь студенти ленінградських вищих навчальних закладів [33, с. 4]. У 1931 р. були продовжені розкопки стародавнього водогону на Ескі-Кермені під керівництвом М. І. Репнікова, вивчення якого було розпочато ще у 1928 р. [34, с. 4].

Саме у цей час проходив процес створення у Севастопольському районі Музею Печерних міст. Спеціальна комісія міськради у 1936 р. оглянула будівлю Георгіївського монастиря для розміщення у ньому музею та визнала цей варіант цілком прийнятним. Передбачалося що у відання музею увійде комплекс печерних міст від Інкерману до Бакли. Таким чином, усі ці пам'ятки повинні були увійти у лінію охорони

та позбавлені від загрози неминучого руйнування. Також був поданий запит про передачу різними музеями усіх предметів, знайдених раніше у печерних містах до нового музею. Деякі вчені-кримознавці продемонстрували наміри допомогти у створенні музею своїми знаннями та досвідом, оскільки це був «перший досвід у світовому масштабі будівництва музею безпосередньо на місці» [35, с. 3]. 1937 р. археологічна експедиція Державної Академії історії матеріальної культури проводила роботи у Інкермані. Була здійснена наукова фіксація усіх печерних споруд в обривах скель які планувалося підірвати із-за загрози їх руйнації на полотнище залізної дороги. Роботи велись двома загонами. Перший – зареєстрував близько ста печерних споруд у Монастирській та Загайтанській скелях, провів їх зачистку, обміри, замальовку, фотофіксацію та докладний опис. Другий загін проводив розкопки [36, с. 4]. Цього же року співробітниками Херсонеського музею було відкрито багато й інших історичних пам'яток: римська дорога, яка зв'язувала Херсонес зі Стрілецькою бухтою, ряд римських споруд IV – II століть до нашої ери та стародавнє поселення III століття до нашої ери біля Стрілецької бухти, де було знайдено унікальний артефакт – барельєф матері богів Кібели, який був переданий до музею [37, с. 3].

У лютому 1938 р. Рада народних комісарів Криму вирішила передати у відання Музею Печерних міст усі пам'ятки які знаходяться у Севастопольському, Балаклавському та Бахчисарайському районах, для визначення кордонів останніх до Севастополя було направлено землеміра Хоминського. Всі ці пам'ятки оголошувались державним заповідником, які разом із музеєм повинні були увійти в систему Севастопольського музейного об'єднання [38, с. 4]. У грудні 1938 р. Музей Печерних міст підготував 420 фотознімків археологічних розкопок печерного міста Мангуп-Кале, які були зроблені улітку 1937 р., та відправив до Державного історичного музею у Москву [39, с. 4].

Музейна діяльність 20-х років XX століття має свої специфічні риси, які суттєво відрізня-

ють її від наступного десятиліття радянської історії. Об'єднаним органом управління музейними установами РРФСР, у цей час, був Головмузей Наркомосу РРФСР, який мав всі повноваження стосовно розпорядчої, планової, облікової та звітної діяльності останніх, забезпечуючи їх ефективний організаційний та дослідницький процес. У свою чергу керуючим органом з відновлення мережі музеїв Кримської АСРР з 1921 р. став Кримський відділ зі справ музеїв та охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи та народного побуту (КримОХРІС). До 1922 р. усі кримські музеї перебували на фінансуванні із місцевого бюджету, адміністративно підпорядковуючись регіональним відділам народної освіти. З 1922 р. Херсонеський музей, Панорама оборони та Військово-Історичний музей були прийняті на утримання Головмузея Наркомосу РРФСР, але вже 1926 р. знову повернуті на фінансування із бюджету Кримської АСРР, причому до 1930 р. на держбюджетному забезпеченні знаходились лише Херсонес та Севастопольське музейне об'єднання.

Саме у 30-ті роки XX століття тенденції у сфері музейного будівництва набувають соціалістичного забарвлення. Всі установи цього типу були побудовані за марксистсько-ленінською ідеологією й поступово «удосконалювались» та реформувались згідно з ідейною структурою «Краткого курса ВКП(б)» Йосипа Сталіна. У цей час доводиться до життя соціалістична методологія побудови музеїв, основи котрої опрацьовувались ще наприкінці 20-х років XX століття. Постановою Президії Всесоюзного Центрального виконавчого комітету «Про стан та завдання музейного будівництва в автономних радянських соціалістичних республіках та автономних областях» від 20 серпня 1933 р. було вирішено, що «музеї національних республік та областей, котрі повинні бути одним з опорних пунктів марксистсько-ленінського виховання та технічною базою пропаганди серед широких мас – в дійсності, ані за характером, ані за якістю своїх експонатів, не відповідають своєму призначенню», тому їх слід привести до належного стану [42].

Джерела та література

1. Див. докладніше : *Акімченков В. В.* З історії розвитку музейної справи у Севастополі : за матеріалами газети «Маяк Коммуны» / В. В. Акімченков // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. : «Исторические

науки». – 2011. – Т. 24 (63), № 2. – С. 3–13.

2. *Севастьянов А. В.* Десять лет на службе краеведения : Российское общество по изучению Крыма (1922–1932) / А. В. Севастьянов ; под ред. А. А. Непомнящего ; Центр памятниковедения

НАН України и УООПИК. – К. ; Симферополь, 2010. – 255 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 13).

3. *Акимченков В. В.* Севастопольский музей краеведения и крымоведческие исследования / В. В. Акимченков // *Сіверщина в історії України : зб. наук. праць / Нац. зап. «Глухів» ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.* – К. ; Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 332–336 ; Он же. Севастопольский музей краеведения в изучении и тюркских памятников средневекового Крыма / В. В. Акимченков // *Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні : зб. наук. праць / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.* – К., 2010. – Вип. 19. – С. 484–487.

4. Охрана и изучение памятников истории и культуры в Крымской АССР : исследования и документы / авт.-сост. А. В. Хливнюк ; под. ред. А. А. Непомнящего ; вступ. ст. Н. О. Гриненко ; комм. Н. В. Кармазиной и др. – Симферополь, 2008. – 240 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 11).

5. В ОХРИСе // *Маяк Коммуны.* – 1926. – 17 нояб. – С. 3.

6. Доклад ОХРИСа в Исполкоме // *Маяк Коммуны.* – 1924. – 6 сент. – С. 4.

7. *Лисин В. [П.]* Беречь памятники старины / В. П. Лисин // *Маяк Коммуны.* – 1937. – 2 февр. – С. 4.

8. Разные известия // *Известия Центрального бюро краеведения.* – 1925. – № 4. – С. 123.

9. Лекции по краеведчеству // *Маяк Коммуны.* – 1924. – 21 сент. – С. 4.

10. К столетию Херсонеса // *Маяк Коммуны.* – 1926. – 15 окт. – С. 4.

11. См. так же : Вторая Конференция археологов СССР в Херсонесе : 10–13 сентября 1927 г. : по случаю столетия херсонесских раскопок (1827–1927 гг.) / *Херсонесский музей ; ред. кол. А. Н. Деревницкий, К. Э. Гриневич, Н. Л. Эрнст.* – Севастополь, 1927. – 67 с.

12. В музей двери всегда открыты // *Маяк Коммуны.* – 1929. – 9 апр. – С. 3.

13. Раскопки древнего Херсонеса // *Маяк Коммуны.* – 1929. – 28 мая. – С. 4.

14. *Гриневич К. [Э.]* В прошлые веков : раскопки в Севастопольском районе / К. Э. Гриневич // *Маяк Коммуны.* – 1929. – 4 нояб. – С. 3.

15. *Гриневич К. Э.* Исследование подводного города близ Херсонесского маяка в 1930–1931 гг. / К. Э. Гриневич ; Академия искусствознания. – М., 1931. – 60 с.

16. Исследование подводного Херсонеса // *Маяк Коммуны.* – 1931. – 22 июня. – С. 4.

17. *Седов В. А.* Кинофильм «Подводный город» / В. А. Седов // *Маяк Коммуны.* – 1931. – 11 нояб. – С. 4.

18. Краткий путеводитель по античному делу и раскопкам Херсонеса / сост. В. [П.] Лисин ; Гос. Херсонесский историко-археологический музей. – Севастополь, 1939. – 44 с.

19. [*Чиликин П.*] На раскопках в Херсонесе / П. Чиликин // *Маяк Коммуны.* – 1931. – 19 сентября. – С. 4. – Изд. под псевд. : П. Ч.

20. *Белов Г. [Д.]* Раскопки в Херсонесе / Г. Д. Белов // *Маяк Коммуны.* – 1936. – 6 авг. – С. 3.

21. Укрепление берегов Херсонеса // *Маяк Коммуны.* – 1938. – 18 янв. – С. 4.

22. Склеп древних римлян // *Маяк Коммуны.* – 1938. – 18 янв. – С. 4.

23. *Гриневич К. Э.* За новый музей : херсонесский музей, как первый опыт приложения марксистских идей в музейном строительстве / К. Э. Гриневич. – Севастополь, 1928. – 16 с. ; Он же. К методике музейных экскурсий / К. Э. Гриневич // *Педагогическая жизнь Крыма.* – 1925. – 9/10. – С. 84–87 ; Он же. Принципы построения генерального плана археологического исследования СССР на краеведной основе : в порядке обсуждения / К. Э. Гриневич // *Известия Центрального бюро краеведения.* – 1929. – № 2. – С. 6–9 ; Он же. Что такое музей? : о просветительном значении музеев / К. Э. Гриневич // *Известия Центрального бюро краеведения.* – 1928. – № 2. – С. 7–10.

24. *Бондаренко.* О херсонесском музее / Бондаренко, С. Суковский, Н. Кондратьев, Ф. Чацкий, А. Тимофеев, Таабаш, Дуженко, Крылов // *Маяк Коммуны.* – 1938. – 30 июля. – С. 4.

25. Херсонесский музей во Всемирной нью-йоркской выставке // *Маяк Коммуны.* – 1938. – 3 сент. – С. 4.

26. *Гриневич К. Э.* Херсонес : краткий очерк / К. Э. Гриневич ; КрымОХРИС. – Севастополь, 1925. – 12 с. ; [*Гриневич К. Э.*] Что такое Херсонес? : общие предварительные сведения / К. Э. Гриневич ; Херсонесский Государственный музей. – 1925. – 16 с. ; Он же. Что такое Херсонес? : общие предварительные сведения / К. Э. Гриневич ; Государственный музей Херсонеса Таврического. – Севастополь, 1926. – 2-е изд., испр. и доп. – 24 с. ; Он же. Иллюстрированный путеводитель по Херсонесу Таврическому : история, руины, музей / К. Э. Гриневич ; Гос. Херсонесский музей и площадь раскопок. – Севастополь, 1926. – 160 с. ; Он же.

Иллюстрированный путеводитель по Херсонесу Таврическому : история, руины, музей / К. Э. Гриневич. – Севастополь, 1929. – 158 с. ; *Белов Г. Д.* Краткий путеводитель по Херсонесу / Г. Д. Белов ; Херсонесский музей. – Севастополь, 1930. – 57 с. – (Серия : «Научно-популярная библиотека Херсонеса Таврического» ; вып. 1) ; *Он же.* Музей и раскопки Херсонеса : путеводитель / Г. Д. Белов ; Гос. Херсонесский археологический музей. – Симферополь, 1936. – 96 с. ; Краткий путеводитель по античному отделу и раскопкам Херсонеса / сост. В. [П.] Лисин ; Гос. Херсонесский историко-археологический музей. – Севастополь, 1939. – 44 с. ; Краткий путеводитель по феодальному отделу Херсонесского музея / сост. А. [К.] Тахтай ; Гос. ист.-арх. Херсонесский музей. – Севастополь, 1939. – 32 с.

27. Новое о Херсонесе // Маяк Коммуны. – 1938. – 5 нояб. – С. 4. – Рец. на ст. : *Тюменев А. И.* Херсонесские этюды / А. И. Тюменев // Вестник древней истории. – 1938. – № 2 (3). – С. 245–275.

28. *Гриневич К. Э.* Раскопки в Херсонесе в 1926 году / К. Э. Гриневич // Сообщения Академии истории материальной культуры. – 1926. – Т. 1. – С. 321–325 ; *Он же.* Раскопки в Херсонесе в 1926 г. / К. Э. Гриневич // Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – 1926. – № 6 – С. 3 ; *Измайлова Н. В.* Фрагмент стеатитового рельефа с изображением воина в Херсонесском музее / Н. В. Измайлова // Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – 1926. – № 4. – С. 5 ; *Она же.* Византийская капитель Херсонесского музея / Н. В. Измайлова // Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи. – 1926. – № 3. – С. 4.

29. *Белов Г. Д.* Раскопки в 1934 году : отчет / Г. Д. Белов ; Гос. Херсонесский историко-археологический музей. – Симферополь : КрымГиз, 1936. – 51 с. ; *Он же.* Отчет о раскопках Херсонеса за 1935–1936 гг. / Г. Д. Белов, под ред. С. А. Жебелева ; Гос. Херсонесский историко-археологический музей. – Симферополь : Гос. изд-во Крымской АССР, 1938. – 352 с. ; *Он же.* Раскопки в Херсонесе в 1930 году / Г. Д. Белов // Херсонесский сборник / отв. ред. С. Ф. Стржелецкий ; Гос. Херсонесский музей. – Симферополь, 1948. – Вып. 4 : мат-лы по археологии Херсонеса Таврического / ред. А. П. Смирнов. – С. 5–17 ; *Он же.* Кварталы XV и XVI : раскопки 1937 г. / Г. Д. Белов, С. Ф. Стржелецкий // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1953. – № 34 : мат-лы по археологии Юго-Западного Крыма (Херсонес, Мангуп). – С. 32–105 ; *Он же.*

Новая херсонесская мозаика / Г. Д. Белов // Вестник древней истории. – 1938. – № 3 (4). – С. 238–242.

30. *Гриневич К. Э.* Стены Херсонеса Таврического : подстенный склеп № 1012 и ворота Херсонеса, открытые в 1899 году / К. Э. Гриневич // Херсонесский сборник / Херсонесский музей. – Севастополь : Изд-во Херсонесского музея, 1926. – Вып. 1. – С. 1–72.

31. *Гриневич К. Э.* Стены Херсонеса Таврического : часть II / К. Э. Гриневич // Херсонесский сборник / под общ. ред. К. Э. Гриневича ; Гос. Херсонесский музей. – Севастополь, 1927. – Вып. 2 : мат-лы по археологии Херсонеса Таврического. – С. 5–104 ; *Белов Г. Д.* Римские приставные склепы № № 1013 и 1014 в Херсонесе / Г. Д. Белов // Там же. – С. 105–146 ; *Репников Н. И.* Дневник раскопок Херсонесского некрополя в 1908 году / Н. И. Репников // Там же. – С. 147–186 ; *Лепер Р. Х.* Дневник раскопок Херсонесского некрополя / Р. Х. Лепер // Там же. – С. 187–256 ; *Гриневич К. Э.* Отчет о херсонесских раскопках 1926 года в связи с раскопками 1907–1910 гг. / К. Э. Гриневич // Там же. – С. 257–272 ; Приложение I : дневник археологических раскопок Херсонесского музея [Г. Д. Белова] // Там же. – С. 273–288 ; *Белова-Кудь Л. М.* Приложение II : хронологическое описание монет, найденных в Херсонесе при раскопках 1926 года / Л. М. Белова-Кудь // Там же. – С. 289–293.

32. Херсонесский сборник / Гос. Херсонесский музей ; под ред. К. Э. Гриневича. – Севастополь, 1930. – Вып. 3. – 248 с.

33. *Корсаков Г. [М.]* Раскопки пещеры Шан-Коба / Г. М. Корсаков // Маяк Коммуны. – 1936. – 22 авг. – С. 4.

34. Раскопки древнего водопровода на Эски-Кермене // Маяк Коммуны. – 1931. – 22 июля. – С. 4.

35. *Бабенчиков [В. П.]* Единственный в мире музей пещерных городов / В. П. Бабенчиков // Маяк Коммуны. – 1936. – 26 июля. – С. 3.

36. *Бабенчиков В. [П.]* Археологическая экспедиция в Инкерман / В. П. Бабенчиков // Маяк Коммуны. – 1937. – 22 июль. – С. 4.

37. *Лисин В. [П.]* Археологические раскопки у Камышевой бухты / В. П. Лисин // Маяк Коммуны. – 1938. – 26 янв. – С. 3.

38. Пещерные города-заповедники // Маяк Коммуны. – 1938. – 27 февр. – С. 4.

39. Фотоснимки с раскопок в Мангуп-Кале // Маяк Коммуны. – 1938. – 12 дек. – С. 4.

40. Сто лет Херсонесских раскопок (1827–1927) : исторический очерк с экскурсионным планом / сост. К. Э. Гриневич ; Гос. Херс. музей. – Севастополь, 1927. – 55 с.

41. Олександр Кузьмич Тахтаї (23.10.1890, Ромни – 25.07.1963, Донецьк) – археолог, музезнавець, краєзнавець, дослідник первісної скіфо-сарматської, античної й середньовічної археології, античної епіграфіки і нумізматики. Народився в сім'ї службовця. Фахову освіту історика здобув на іст.-філол. ф-ті Петербурзького ун-ту (1911) та Петербурзькому археол. Ін-ті під керівництвом О. І. Спіцина та М. О. Макаренка. Під час Першої світової війни служив у годувальньо-перев'язочному загоні Полтавської переселенської організації Всеросійської земської спілки. У 1918 р. – червоноармієць. У 1920-ті роки жив та працював у Полтаві: лектором і бібліотекарем (1919–1921), співробітником Полтавського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи (1921–1922), інспектором екскурсійно-виставочної музейної секції Полтавської губполітпросвіти (1922–1925), хранителем археологічного зібрання Центрального пролетарського музею Полтавщини (1925–1929). Очолював експедиції музею по обстеженню археологічних пам'яток Полтавщини, активно співпрацював у Полтавському науковому товаристві ВУАН. Був одним із перших дослідників пам'яток палеоліту в басейні річки Орелі; чи не вперше для Полтавщини відкрив поховання сарматської доби; брав участь у вивченні Зачепилівського

і Келегійського поховань перещепинського типу. Безпідставно арештовувався у 1929 та 1934 роки. У 1930–1934 роки працював завідувачем відділу археології Херсонського музею (тут зберігається більше 1000 одиниць археологічних експонатів, зібраних ним). З жовтня 1934 по травень 1949 р. завідував відділом феодалізму Історико-археологічного Херсонського музею в Севастополі. Під час німецької окупації врятував цінні експонати музею від розграбування. По війні був безпідставно звинувачений у співпраці з окупантами та антирадянській діяльності. 11 листопада 1949 р. судовою колегією у кримінальних справах Кримського облсуду засуджений на 25 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах. У 1955 р. достроково звільнений із зняттям судимості. Останні роки життя працював на посаді археолога Донецького краєзнавчого музею. Автор 20 наукових праць. (Див. докладніше : Граб В. І. Археолог Олександр Тахтаї : до 100-річчя з дня народження та 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею / В. І. Граб, О. Б. Супруненко ; Полтавський краєзнавчий музей. – Полтава, 1991. – 79 с.

42. О состоянии и заданиях музейного строительства в АССР и АО // Бюллетень народного комиссариата по просвещению РСФСР. – 1933. – № 18. – С. 3.

Виктор Акимченков

Из истории музейной археологии Крыма в 20-е – 30-е годы XX века

Рассмотрены отдельные факты с истории изучения памятников истории Крыма в 20-е – 30-е годы XX века на основе материалов газеты «Маяк Коммуны». Осуществлена попытка приблизиться к осмыслению исторического содержания эпохи путем определения научных связей краеведов. Охарактеризована роль Херсонесского государственного историко-археологического музея и Музея Пещерных городов в этом процессе.

Ключевые слова: газета «Маяк Коммуны», Херсонесский государственный историко-археологический музей, Музей Пещерных городов, КрымОХРИС.

Viktor Akimchenkov

From the history of the museum's archeology of the Crimea in 1920 - 1930

Separate facts from history of studying of monuments of history of Crimea in 20 – 30th years of the XX-th century on the basis of newspaper materials «a Commune Beacon» are considered. Attempt to come nearer to judgement of the historical maintenance epoch by definition of scientific communications of regional specialists is carried out. The role of the Hersonessky state istoriko-archaeological museum and the Museum of Cave cities in this process is presented.

Key words: newspaper «Commune Beacon», Hersonessky state istoriko-archaeological museum, Museum of cave cities, КрымОХРИС.